Sekülerleşen Kadın Bedeni ve Feminist Söylem

Secularized Female Body and Feminist Discourse

Fatma Ekinci ¹

Emanetten Mülke-Kadın-Beden-Siyaset,
Nazife Şişman,
 4. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul-2016.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişte sancılı bir süreç yaşanmış, A. Giddens'in, XVII. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri olarak tanımladığı modernlik, kadın-erkek ilişkileri konusunda da köklü dönüşümlere yol açmış; "kadın" konusu, sosyal bilimlerin, özellikle sosyolojinin vazgeçilmez temalarından biri haline gelmiştir. Nazife Şişman, yıllardır bu konularda yazan, eleştirileri, değerlendirmeleri ve derinlikli analizleriyle ezber bozan bir isimdir. Kadın konusunda bilimsel, sağ duyulu, objektif ve tarihsel perspektifi göz ardı etmeden bu alandaki değerlendirmelerin önemli örneklerini vermektedir.

Toplumsal bir kategori olarak "kadın"ın bir "sorun" olmaya başlamasını modernite ile ilişkilendiren Nazife Şişman, *Emanetten Mülke-Kadın-Beden-Siyaset* adlı eserinde kadın ve cinsiyet etrafındaki konjonktürel söylem ve dönüşümleri, Avrupa'nın modernleşme tecrübesi ve modern paradigma çerçevesinde ele alıyor. Eser, Rönesans'la birlikte sekülerleşen kadın bedeninin zamanla benlik ve kimlik inşasında merkezi bir rol kazanma serüvenini ve günümüzde uluslararası beden politikalarının malzemesine dönüşümünü akademik bir perspektifle anlatan, atıf yaptığı isimler ve kaynakların zenginliği ile ciddi bir birikimi ihtiva eden değerli bir çalışma.

Her biri müstakil birer deneme olarak okunabilecek nitelikteki yazıların toplamından oluşan eserin ilk baskısının önsözü, kadın-erkek ilişkilerinin ahlâkî bir çerçevede ele alınması ve varlık hiyerarşisinde "halife" rolü üstlenen insanın yaratılmışlar üzerinde tahakküm değil emanet bilinciyle hareket etmesi gerektiğine ilişkin vurgu ile başlıyor. Bu çerçevede insan bedeni de bir emanettir ve bunun dışına çıkılması haddi aşmak (tuğyan), kadın fitratına müdahale ise emanete ihanettir.

Ancak semavî dinlerdeki bu tasavvur, sanayi toplumunun ortaya çıkması ile tamamen değişmiş, tabiat üzerine tahakküm anlayışını esas alan paradigma, kadın-erkek ilişkilerine dair anlayışı da temelden değiştirmiştir. İkinci baskının önsözünde, bu değişim sürecini anlatmak üzere, esere adını veren "emanet" ve "mülk" kavramlarını tercih etme nedenini daha detaylı bir şekilde izah eden Şişman'a göre, İslâm dünya tasavvu-

1 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi, Doktora Öğrencisi

runun oluşmasında dil ve kavramlar büyük önem taşır. Tevhit, ahiret, kıyamet, ihlâs, adalet gibi “emanet” de, insanın varoluşsal sorularına cevap veren bir kavramdır. Nazife Şişman, İbrâhîmî dinlerde ortak bir yaklaşımı ifade eden bu Kur’ânî kavramı, Batı modernitesinin yol açtığı tasavvur değişikliğini vurgulamak için kullanmakta bir beis görmediğini ve Aydınlanma düşüncesi ile uhrevî olanla bağı kopan ve kendi bedeni dahil doğayı istediği gibi kullanabileceği iddiasında olan insan anlayışına gönderme yapmak üzere “mülk” kavramını kullandığını belirtiyor. İnsan bedeninin mülk haline gelmesini modern paradigmanın yol açtığı sekülerleşme süreci ile irtibatlandıran Şişman, kadın ve cinsiyet meselesini toplumsal bir meseleye indirgeyen ve kadın hakları hareketinin felsefî arka planını oluşturan feminist ideolojiyi, bu perspektifle sorguluyor.

Modern zihniyetin anlaşılabilmesi için modern kimlik telakkisini anlamak gerektiği düşüncesinden hareket eden Şişman, “Seküler Benlik Algısı: Bir Metafor Olarak Beden” başlıklı ilk bölümde modernite ile birlikte beden algısında yaşanan dönüşümün tarihî seyrini ele alıyor. Bireyin beden algısının tarihsel süreç içerisinde nasıl bir dönüşüme maruz kaldığının bilinmesi, benlik ve kimlik inşasındaki değişimi de anlamaya imkân vermesi açısından oldukça önemli. Bu bölüm okura modern öncesi dönemdeki hiyerarşik düzenin “tahakküm”ünden modernite ile birlikte kurtulan bireyin, post modern dönemde “toplumsal olarak inşa edilebilir” ve “düşünsel” bireysel kimliğe doğru yol almasını, Yunan felsefesinden Ortaçağ hristiyan düşüncesine, Aydınlanmadan postmodern döneme kadar “beden” algısının değişim serüvenini ve kadın meselesinin beden siyasetine nasıl dönüştüğünü panoromik olarak görme imkânı sağlıyor.

Bilim, teknoloji, felsefe, ekonomi, siyaset ve kültür, yani hayatın tüm yönlerinin modernite ile birlikte ortaya çıkan yeni tasavvurdan nasıl etkilendiğini, bütün varlıkların ve insanın insana emanet edildiği Tanrı merkezli kozmolojinin nasıl alt üst olduğunu izlemek, kadın hakları meselesinin bugün geldiği noktayı anlamak açısından da önemlidir. Çünkü Şişman’a göre söz konusu bu paradigma değişimi, geleneksel rol kalıplarını ortadan kaldırarak hem kadın hem erkek telakkisinin değişimine yol açmıştır. Kadınlığı ve erkekliği artık din değil toplum tanımlamaktadır.

Şişman’a göre, kadın sorunu, modern bir projedir ve Batı medeniyetinin Aydınlanma tecrübesinden ayrı düşünülemez. Aydınlanmadan sonra kadınların, toplumsal, siyasal, sosyal, hukukî, idarî vb. pek çok alanda mevcut eşitsizlik ve toplumsal rollerine karşı giriştiği mücadele, yani kadın hakları hareketi, Rönesans sonrası yaşanan genel siyasal hak hareketlerinin bir uzantısı niteliğindedir.

Kadın hakları ve eşitlik mücadelesi olarak başlayan feminizm ise, zaman içinde daha ileri talep ve beklentileri içeren anlayışları doğurmuştur. XX. yüzyıla gelindiğinde, kadın biyolojisi üzerinde hâkimiyet kurma şeklinde kendini ifade etmeye, biyogenetikteki teknolojik gelişmelerin desteğiyle de insan fıtratı üzerinde sınırsız bir tahakküm talebine dönüşmüştür. Nitekim 1970’lerden sonra cinsiyet (sex)/toplumsal cinsiyet

(gender) farklılığı temel tartışma konusu olmaya başlamıştır. Modern öncesi dönemde verili kabul edilen cinsiyetin modernlikle beraber toplumsal olarak inşa edilebilir bir nitelik kazanması, cinsiyetin bir “tercih” olduğu iddiasını da beraberinde getirmiştir. Yakın zamana kadar ne Batı dillerinde ne de Türkçe’de biyolojik cinsiyetle toplumsal cinsiyeti ayıran kavramların bulunmadığını, bedenin kültürel bir kimlik olarak kabul edilmesiyle cinsiyetin doğal oluşunun tartışılmaya başlandığını belirten Şişman, “cinsellik (sexuality)” kelimesinin ilk kez XIX. yüzyılda kullanıldığını söylüyor. Ona göre “bu gelişmenin önemi, cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) terimlerinin tamamen doğal ve ilâhî çerçeveden uzak bir şekilde tanımlanması ve cinsler arasında, geleneksel toplumlara özgü tamamlayıcılık özelliği yerine, çatışma ya da kutuplaşma özelliğinin ön plana çıkmasıdır.”

Böylece sadece kadınlık ve erkeklik rolleri değil, artık cinselliğin kendisi de tanıma ve tartışmaya açık bir kavram haline gelmiştir. Feministlerin cinsel özgürlük talepleri, kadın-erkek eşitliğini aşan, hatta cinsiyetsiz bir toplum talebine dönüşecektir. Bu değişim, ailenin tanımını dahi değiştirmeye yönelik daha ileri boyutlara taşınmış durumda bugün. Dikkati çeken bir diğer husus da, plastik cerrahinin gelişmesi ile verili olmaktan çıkan bedenin istek ve arzuya göre şekillendirilebilen bir özellik kazanması, organ nakli ve protez uygulamaları ile komünal bir hale gelişi; biyoteknoloji ve gen mühendisliğindeki gelişmelerin makine-insan arasındaki sınırı belirsiz hale getirmesi ile meselenin etik boyutunun tartışmaya açılmış olmasıdır.

Esasen bugün için yekpare bir feminizmden söz etmek mümkün değildir. Yaşanan toplumsal ve siyasal değişimlerden etkilenen feminizm, kendi içinde söylem, eylem ve kuram düzeyinde önemli bir değişim ve dönüşüme maruz kalmıştır. Tarihsel süreç içinde farklı tezahürlerle karşımıza çıkan feminist düşünce dönemselsel olarak üç evrede (dalga) ele alınır. Her bir dalgada hareketin temsilcileri olan kadınların farklı anlayış, kuram ve ideolojilerden etkilendiğine ilişkin değerlendirmeler mevcuttur. Nitekim Nazife Şişman da başlangıçta kadın hakları teorisi olarak ortaya çıkan feminizmin yavaş yavaş bir politik felsefeye doğru evrildiğini, ancak bu felsefenin açık ve iyi tanımlanmış bir felsefe olmadığını, bünyesinde birçok felsefeyi barındırdığını ve farklı düşünce ekollerinin etkilerini taşıdığını belirtiyor.

Şişman’a göre, 1960’larda örgütlü ve siyasal bir güç haline gelme çabası içine giren kadın hareketi, 70’lerden itibaren sivil bir harekete dönüşmeyi başarmış, tüm kadınları içine alacak şekilde “biz” söylemi üzerinden uluslararası bir meşruiyet arayışı içinde, saf bir teori olarak önemini yitirmesine rağmen, söylem olarak kitleselleşmiştir. Kadın meselesinin globalleşmesinde ve kadın hareketinin kavramlarının evrenselleşmesinde, Birleşmiş Milletler Kadın Konferanslarının oldukça etkin bir rol oynadığını belirten Şişman, “Kadının toplumsal değişim için bir ajan olduğu ön kabulü”nden hareket eden Birleşmiş Milletler’in hedeflediği global değişimi gerçekleştirmek için kadın meselesine önem verdiğini, uyguladığı bilinç yükseltme politikası ile nüfus kontrolü ve nüfus politikalarını yaygınlaştırmaya çalıştığını ifade ediyor.

Batı'da tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'de ve İslâm dünyasında tablo nasıldı sorusunun cevabını, kitabın ilerleyen bölümlerinde buluyoruz. Batı'dakine benzer cinsel devrimin, bizde 80'lerden sonra sol-entelektüel camiada ortaya çıktığını söyleyen Şişman, 90'lardan itibaren tüketim özgürlüğünün merkezde yer aldığı özgürlük vurgusunun, sadece siyasal mânada bir özgürlük değil, toplumsal, geleneksel tüm değerlerden ve bağlardan kurtulma mânasında bir özgürlük talebi olarak gündeme geldiğini belirtiyor.

Feminizmin Ortadoğu'daki söylemine gelince, Şişman'a göre bu söylem oryantalizmin de etkisiyle sömürge zihniyetinin taşıyıcısı gibidir âdeta. "Kolonyal" feminizm kavramı üzerinden konuyu ele alan Şişman, Avrupa'dan ödünç alınan kavramlarla düşünen ilerlemeci yerli elitin, peçe, çok eşlilik, cariyelik, haremlik/selamlık gibi uygulamaları kadınların ezilmişliği ve İslam'ın geriliğinin sembolü olarak gördüğünü söylüyor. Batılı kriterler dışında herhangi bir ölçütleri olmayan bu reformist aydınlar göre hem kadının özgürleştirilmesi hem de toplumun Batı medeniyetine dahil olmasını sağlayacak dönüşüm, ancak kadının örtüden kurtarılmasıyla mümkündür. Pek de yabancı olmadığı bu tartışma, benzer şekilde Türkiye'de de uzun yıllar tesettür üzerinden yürümüştür.

Kadın meselesinin hem kültürel hem ahlâkî ve dinî boyutları olması nedeniyle tarafsız ele alınamayacağını ve ortak bir tasavvur olmadıkça ortak bir dil kullanımının söz konusu olamayacağını belirten Nazife Şişman, İslâm'da kadın hakları konusundaki yaklaşımların, kullandıkları söylemi ve arka planını sorgulamak gerektiğine dikkat çekiyor. Aynı şekilde başörtüsü meselesinin kadın hakları bağlamında ele alınmasını ve kullanılan söylemi de sorunlu buluyor. Başörtüsü yasaklarının kamusal alanın dışına ittiği Müslüman kadınların, kendilerine yönelik eleştiri ve oluşturulan yanlış imajlardan etkilendiklerini; ya ötekinin bakışını içselleştirme, ya da kamusal alanda yer alma ve görünür olmanın aşırı yüceltilmesi şeklindeki iki uç yaklaşımdan birine itibar ettiklerini belirtiyor. Değerler sistemindeki alt-üst oluşun habercisi olarak nitelendirdiği bu anlayışların ve tanınma talebinin başörtülü kadınları kültürel bir kimliğe hapsedme riski taşıdığının altını çiziyor.

Nazife Şişman kitabın son bölümünde çeşitli örneklerden hareketle Türkiye'de "çağdaş" kadınların "İslamcı kadın" algısının, oryantalizme benzer bir ötekileştirme anlayışı ve kamusal alanın hegemonik yapısı içinde nasıl şekillendiğini, tarihsel, toplumsal ve siyasal süreci dikkate alarak tartışıyor.

Kitabın ilk baskıdan sonraki baskılara Nazife Şişman'la farklı tarihlerde yapılmış olan üç röportaj eklenmiş. Kadın-erkek ilişkileri, feminizmin kadın bedeni üzerindeki hâkimiyeti, Müslüman erkeklerin konuya yaklaşım biçimleri, başörtüsü ve türban tartışmaları ve bunun başörtülü kadınların dünyasına yansımaları konularında Şişman'ın yaptığı sosyolojik analiz ve değerlendirmeler, kitaptaki yaklaşımına paralel bir derinlik ve zenginlik içeriyor.

Emanetten Mülke adlı eser, kadın konusundaki tartışmaların bir tarihçesini anlatmıyor bize; kadın hakları hareketi olarak başlayan feminizmin bugün geldiği noktada politik bir ideolojiye dönüşümünün felsefi arka planını, yaslandığı dünya görüşünü ve ürettiği kavramsal çerçeve ile ilişkili olduğu zihniyet tasavvurunu anlatıyor. Daha üst bir perspektiften sorgulama, meselenin arka planını anlamaya ve mahiyete yönelik bir değerlendirmeye kapı açıyor.

Modernleşme, kentleşme veya küreselleşme... Sebebi ne olursa olsun geleneksel rol kalıplarının ortadan kalktığı, kadın-erkek telakkilerinin değiştiği bir dünyada yaşıyoruz. Dünyaya bakışımız, hayat tasavvurumuz bizden önceki kuşaklardan çok farklı. Ancak bu değişim ve dönüşümün tek müsebbibi Nazife Şişman'ın da belirttiği gibi kadınlar değil. Kadın ve erkeği kutuplaştıran, birbirinin "öteki"si haline getiren modern anlayış karşısında sorunu inkar ederek veya görmezden gelerek çözüm üretemeyiz. Meseleyi sağlıklı bir zeminde ele alabilmenin yolu, Şişman'a göre, "kendi modernleşme tecrübemizi ve modernlik nosyonlarının nasıl ve hangi şartlarda üretildiğini bilmek zorunda" olduğumuzun bilincinde olmaktır.